

УДК 81'371'367.624

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ КОНОТАЦІЇ У ПРОЕКЦІЇ НА ПРИСЛІВНИКОВІ СЛОВА

Мироненко О.В.

Херсонський державний університет

У статті розглянуто конотацію як лексико-семантичну категорію, що характеризується складною термінологічною природою, специфічною структурною організацією та семантичною різноплановістю. Звернено увагу на узуально та okazіонально виражені прислівники з конотативним увиразненням. Узуально виражені прислівники з конотативним увиразненням – це загальноновживані, загальноприйняті лексичні одиниці. Okazіонально виражені прислівники з конотативним увиразненням у свою чергу класифікуються на лексичні (нові за формою та за змістом) та семантичні (нові за змістом, а форма лишається незмінною). Розкрито шляхи виявлення конотативних значень у семантично та лексично okazіональних прислівниках з конотативним увиразненням.

Ключові слова: конотація, емотивність, оцінність, експресивність, образність, прислівники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства явище конотації викликає інтерес як у зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Досліджуючи феномен конотації як лексико-семантичну категорію можна стверджувати, що вона визначається неоднозначним тлумаченням, суперечливим компонентним потенціалом, безмежністю способів виявлення, прагматичною спрямованістю тощо. Усе актуальнішим є питання щодо шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегральне дослідження явища конотації представлено у працях Л. Блумфільда, В. Говердовського, В. Діц, Л. Захарової, В. Іващенко, Н. Кутузи, Л. Мацько, Л. Мельник, С. Нешко, Є. Отіна, В. Телії, В. Шаховського та інших, які у своїх працях розглядали природу і специфіку конотації, її компонентний склад, семантичний потенціал тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній лінгвістиці актуальним є питання щодо шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах, зважаючи на їх імпліцитний та експліцитний характер.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення шляхів виявлення конотативних значень у прислівникових словах, репрезентація їх семантичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що відомий мовознавець Л. Блумфільд вперше у лінгвістичному просторі науково обґрунтував термін «конотація», підкресливши, що «важливим виявом нестійкості значення є присутність допоміжних відтінків, які ми називаємо конотацією» [1, с. 156].

Специфіка уживання конотації, за Л. Блумфільдом, залежить від рангового використання мовних форм у мовленнєвих ситуаціях: «Форми, які вживаються мовцями менш привілейованих класів, іноді сприймаються нами як брутальні, потворні чи вульгарні...», хоча буває й навпаки, «...мовленнєві форми сільського населення можуть здаватися ж нам хоч і невигадованими, але поетичними» [1, с. 157].

У наукових розвідках В. Телії викладені основні положення вивчення конотації (вторинної номінації). В одній із своїх робіт вона репрезентує «об'єктивні причини, через які проблема конота-

ції тривалий час залишалася на периферії лінгвістичних досліджень» [5, с. 6], виділяючи такі чинники: 1) «необов'язковість цього компонента для значення одиниць інвентаря мови»; 2) «неопрацьованість поняття експресивності та відсутність у мовознавстві опису інвентаря засобів, що несуть інформацію про зміст, які виділяють слово, словосполучення, фразу...» [5, с. 6-7]. Маргінальне ставлення науковців до проблем конотації зосереджене в суб'єктивному висловлюванні В. Телії: «Порівняно недавнє проникнення в мовознавство ідей прагматичного аналізу тексту та пошук прагматичних механізмів саме у зв'язному тексті при забутті простої істини про те, що текст створюється з чогось і що це щось (одиниці мови) і маніфестує змісти, які створюють прагматичний ефект мовлення, також є причиною невивченості конотації» [5, с. 7].

Комплексно охарактеризувавши конотацію як необхідний аспект в системі лексичних значень, В. Телія, зокрема, зазначала, що «конотація – семантична сутність, узуально чи okazіонально вміщена в семантику мовних одиниць, і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане відношення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект» [5, с. 5]. Внутрішня форма номінативних одиниць, реагуючи на зовнішні зміни буття, розкриває конотативний зміст слова через емотивність, оцінність та стилістичну забарвленість одиниць мови. В основі компонентної структури конотації лежить прагматично-аксіологічний розподіл, тому «по суті поняття експресивності та конотативності» в лінгвістичних викладах є синонімічними [5, с. 7]; оцінний компонент є теж важливим, оскільки «конотація як експресивно маркований макрокомпонент семантики є продуктом оцінного сприймання та відображення дійсності у процесах номінації» [5, с. 21]; лінгвістичний рівень має суперечливу природу, «статус названого стилістично забарвленого значення одиниць – номінації є не до кінця з'ясованим» у семантичному та стилістичному аспектах [5, с. 8].

Сучасний лінгвіст Л. Мацько розглядає конотацію з різних аспектів: широкого та вузького. Зазначимо, що у широкому ракурсі конотація (від лат. *connotatio*, *connoto* – тобто маю допоміжне значення) є «власне конотативною інформацією,

паралельною і додатковою до денотативно-де-сигнативної (предметно-понятійної), яка надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію» [3, с. 191]; у вужчому ракурсі конотація – це «такий компонент значення лексеми, який дає можливість використовувати її для вторинної номінації» [3, с. 191]. Мовознавець, зокрема, стверджує, що стилістичні особливості конотативних одиниць сконцентровані в їхніх функціональних можливостях: 1) відображати індивідуальний почерк митця; 2) надавати стилістичні асоціативно-образного колориту; 3) передавати «суб'єктивну модальність тексту», 4) виконувати «текстотворчу функцію» [3, с. 192-193]. Конотація лексичних одиниць, на думку Л. Мацько, «формується у мовленні і закріплюється у мові на основі світоглядних знань, культурно-історичних оцінок, емпіричного сприймання та емоційно-вольового ставлення до предмета мови» [3, с. 193].

У сучасних лінгвістичних словниках, «конотація [від лат.со(n)- префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і notatio – позначення] – додаткові семантичні і прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені як змістовою стороною, так і внутрішньою формою слова» [6, с. 278-279]. Рациональність у розмежуванні складної семантичної структури слова з'явилася лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, де традиційно виділяють денотативний компонент (предметно-понятійний), який визначається через «номінативно-ідентифікаційну» функцію та конотативний елемент значення, який доповнює денотат та «граматичний зміст мовної одиниці» і надає їй емоційно-експресивного забарвлення.

Досліджуючи феномен конотації, науковці неодноразово звертали увагу й на її компонентний склад. Неоднозначність трактування компонентної характеристики конотації визначається всебічним інтересом науковців до проблеми явища конотації, яке в свою чергу, на наш погляд, вирізняється чотирикомпонентною структурою: 1) емотивністю, що репрезентує емоційний потенціал суб'єкта щодо певного явища, дії; 2) експресивністю, що свідчить про виразливо-зображувальну сутність лексичної одиниці або словосполучення, які відрізняються від нейтральновиражених та надають мовленню образної та емоційної доречності; 3) оцінністю, яка виражає позитивну чи негативну оцінку предмета, явища, події; 4) образністю, що служить для передачі асоціативно-образної палітри прагматичного світу.

Конотативні компоненти, на нашу думку, можна досліджувати як системно-аналітичні складові, які в контексті конотативної структури розглядаються як одне ціле і створюють конотативний пласт лексики, та як окремі компоненти, що мають дифузійно-дискусійний характер.

Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що конотація функціонує в узуально та okazіонально виражених прислівниках. Узуально виражені прислівники з конотативним увиразненням – це фіксовані словниками загальноповжжівані, загальноприйняті лексичні одиниці. Okazi-

онально виражені прислівники з конотативним увиразненням у свою чергу поділяються на лексичні (нові за формою та за змістом) та семантичні (нові за змістом, а форма лишається незмінною). У сучасній лінгвістичній науці досить актуальним є питання про лексично та семантично okazіональні прислівники з конотативним увиразненням.

Досліджуючи лексично okazіональні прислівники з конотативним увиразненням, можна виділити такі шляхи виявлення конотативних значень:

– підтекстові констатації, які закладено у дериваційній базі, що допомагає виявити значення лексеми: *Свище зоряна грім-хуртовина, Віща зоряна, зірна мить. Ім'я блоківське Валентина Так по-блоківськи в небі дзвенить* (І. Драч). Досить часто смислові відношення між похідним дериватом та його формальним мотиватором розкриваються завдяки додатковій підтекстовій констатації, установленій в дериваційній базі. Так, оцінно-конотативний прислівник способу дії *по-блоківськи* («символічно, знаково») сприймається як похідний від власної назви *О. Блок*, прізвища письменника, який належав до представників художнього напрямку – символізму, що характеризується використанням символів та знаків для вираження незбагненої суті життєвих явищ і потаємних або навіть містичних особистих уявлень;

– контекстуальні поширювачі (можуть стояти у препозиції чи у постпозиції) та контекстна ситуація, що допомагають розкрити зміст прислівників: *Шумно і сумно. Тривають і битва, і гра, Вітер червоний в судинах сопілково свище. Молиться серце, що наче кривавий алмаз. Снайпером вбита валяється музика всюди* (І. Павлюк). Семантичне навантаження поетичного оцінно-конотативного прислівника способу дії *сопілково* розкривається не прямо, а опосередковано: шляхом звернення до контексту. У реченні, лексема *сопілково* набуває негативного забарвлення, оскільки в контексті є поширювачі: *«вітер червоний ... свище»*, які допомагають розкрити семантику адвербіатива: «тривожно, надривно»;

– асоціації, що виникають під час створення образу та допомагають розкрити зміст лексеми у контексті: *Тому й летимо на їх голос і запах. Знаю, що так буде завше. Й надалі любитимемо їх отак же гаряче і палко, клянемося! – Залпом осушивши горнятко, він схопив вобілап вудженку заячу тушку й окомигно ковтнув її з кісточками* (З. Легкий). Конотативний прислівник способу дії *окомигно*, де перша частина слова *око-* асоціюється з органом зору, а друга *-мигно* – з миттєвістю, швидкістю, стоячи поряд з негативно забарвленим дієсловом *ковтнув*, передає ознаки дії й маніфестує про вчинки людини, яка «швидко, спритно, за одну мить» поїдає все, що можна.

Досліджуючи семантично okazіональні прислівники з конотативним увиразненням, можна виділити такі шляхи виявлення конотативних значень:

– контекстуальні поширювачі, що стоять у препозиції чи у постпозиції до прислівникового слова та допомагають розкрити зміст лексичної одиниці: *1. Начальник, котрий відповідав за цю операцію, так рознервувався, що «сочно» вима-*

тлюкався перед мікрофоном. Трос із «переляку» обірвався, корабель зійшов на воду, а багатолюдна юрба з полегшенням зітхнула, нітрохи при цьому не будучи шокована. Звичайно, міцне слово тут ні при чому – простий збіг обставин. Трос обірвався, бо не міг утримати тягаря, і якраз у той момент, коли начальник «культурно», «триповерхово» висловив по радіо свої емоції (*Літературна Україна*). Зазначимо, що прислівник культурно у СУМі кодифіковано – «1. В галузі, у питаннях культури (у 1 знач.). 2. У відповідності до вимог культури (у 1, 2 знач.); у відповідності до запитів культурної людини» [4, IV, с. 396]. Але у реченні, лексема культурно набуває негативного забарвлення, оскільки в контексті є поширювачі: «міцне слово, виматюкався», які допомагають розкрити семантику адвербіатива: «некультурно, неетично». 2. Власне мода від «Діора» цього разу була більш стриманою, ніж це притаманно Гальяно: жодних кринолінів і напудрених перук, усе «скромно» – обтягуючі спідниці, знову-таки мереживні сукні, що щільно облягають фігуру (ох, знову без ідеальної фігури про туалет «от кутюр» можна й не мріяти!)... (*Україна молода*). Адвербіатив скромно у СУМі тлумачиться як: «присл. до скромний» [4, IX, с. 324-325], а скромний – «1. Який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства і т.ін., хизуватися ними. // Який не претендує на особливе становище. 2. Стриманий у поведженні, вихований; протилежно розв'язаний. // Морально стійкий; цнотливий. // Який свідчить про стриманість у поведженні, вихованість. 3. Який нічим не виділяється серед інших, не має ніяких особливих рис, ознак і т.ін.; не видатний; простий, звичайний. // Невигадлигий – в оздобленні, оформленні і т.ін. // Який не привертає уваги; неяскавий; непоказний. 4. Недостатній щодо кількості, якості і т.ін. // Без претензій на розкіш, багатство і т.ін. // Без пишних фраз, без перебільшених оцінок і т.ін. 5. Невеликий, незначний. // Обмежений (про бажання, вимоги і т.ін.» [4, IX, с. 324]. У фактичному матеріалі прислівник скромно, семантику якого допомагають розкрити поширювачі – «обтягуючі спідниці, знову-таки мереживні сукні, що щільно облягають фігуру», набув негативного оцінного забарвлення: «розв'язано, нескромно»;

– лапки, що вказують на зміну лексичного значення прислівника у контекстній площині: 1. Прокуратура Шевченківського району Києву встановила факт порушення закону рішенням районної ради та скасувала його. Ще й звернулася до районного суду із позовною заявою. Але суд повернув адміністративний позов прокуратурі, пояснюючи це тим, що заява складена «неправильно». Прокуратура не захотіла «ви-

правляти помилки» і взагалі зупинила цю справу (*Україна молода*). У СУМі лексема неправильно тлумачиться як – «присл. до неправильний» [4, V, с. 366], неправильний – «1. Який не відповідає певним нормам, правилам, вимогам. // Який не задовольняє вимог пропорції, симетрії і т.ін. 2. Який не відповідає істині, тому, що є в дійсності; помилковий, хибний. // Не такий, як треба; який не приводить до бажаних наслідків» [4, V, с. 366]. У фактичному матеріалі адвербіатив неправильно набуває позитивного значення, вказуючи на те, що «правильно, істинно, без помилок» було оформлено заяву прокуратурою, але суд не захотів це визнати. 2. Команда Віктора Януковича має намір ініціювати відставку глави МВС Юрія Луценка через понеділковий інцидент на поліграфкомбінаті «Україна» (нагадаємо, тоді БЮТ і ПР не поділили керівництво друкарнею, що виготовляє бюлетені для виборів, і зійшлися на прохідній підприємства «врукопашну»...) (*Україна молода*). Так, у СУМі слово врукопашну (урукопашну) тлумачиться як – «те саме, що врукопаш» [4, I, с. 761], а врукопаш (урукопаш) – «діючи прикладом гвинтівки або холодною зброєю в боротьбі з супротивником» [4, I, с. 761]. У фактичному матеріалі лексема врукопашну набула негативного увиразнення: «б'ючи один одного кулаками»;

– семантичні трансформації, де зміст лексеми розкривається тільки завдяки попередній контекстній ситуації, яка допомагає розкрити семантичний потенціал прислівника: Та це надто приблизний інструментарій, щоб ним беззастережно оперувати з творчим «я» артиста, тим більш, що воно в нього не парохрист (Дзвін). У СУМі лексема парохрист тлумачиться як – «з розтебнутими гудзиками або з розхристаними полами» [4, V, с. 177], але у контексті адвербіатив набув значення: «напоказ».

Висновки і пропозиції. Огляд і аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що конотація як лексико-семантична категорія у проєкції на прислівникові слова виникає на основі знань, що формуються з національно-культурних, суспільно-політичних, світоглядних позицій соціуму. Завдяки різним контекстним ситуаціям, слова репрезентують різноманітний семантичний потенціал. Не стали винятком і прислівники, що досліджувалися різними вченими, але питання виявлення значень у лексично та семантично-оказіональних адвербіативах з конотативним увиразненням, що часто вживаються у художній та публіцистичній літературі, є актуальним. У подальшій роботі доцільним буде аналіз семантично та лексично-оказіональних іменників, прикметників та дієслів, що функціонують у площині певних стилів.

Список літератури:

1. Блумфільд Л. Язык / Л. Блумфільд. – М.: Прогресс, 1968. – 606 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 262 с.
4. Словник української мови: В 11 т. / Голов. ред. Білодід І.К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Телия В.Н. Конотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
6. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 3-те вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.

Мироненко О.В.

Херсонский государственный университет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ КОННОТАЦИИ В ПРОЕКЦИИ НА НАРЕЧИЯ

Аннотация

В статье рассматривается коннотация как лексико-семантическая категория, что характеризуется сложной терминологической природой, специфической структурной организацией и семантической разноплановостью. Обратили внимание на узуальные и окказиональные наречия с коннотативной выраженностью. Узуальные наречия с коннотативной выраженностью – это общеупотребительные, общепринятые лексические единицы. Окказиональные наречия с коннотативной выраженностью в свою очередь классифицируются на лексические (новые за формой и за семантикой) и семантические (новые за семантикой, а форма остаётся неизменной). Раскрыто пути образования коннотативных значений у семантически и лексически окказиональных наречиях с коннотативной выраженностью.

Ключевые слова: коннотация, эмотивность, оценочность, экспрессивность, образность, наречия.

Mironenko O.V.

Kherson State University

LEXICAL-SEMANTIC CONNOTATION CATEGORY IN PROJECTION ON ADVERB WORDS

Summary

The article deals with the connotation as a lexical-semantic category, it is characterized by the complex terminology nature, the specific structural and semantic organization of its diversity. Special attention is paid to usually and occasionally expressed adverbs of connotative expressiveness. Usually expressed adverbs of connotative expressiveness are commonly used, generally accepted lexical units. Occasionally expressed adverbs of connotative expressiveness in their turn are classified into lexical (new in their form and content) and semantic ones (new in their content and the form remains unchanged). The ways of identifying connotative meanings of lexical semantic and occasional adverbs with connotative expressiveness are shown.

Keywords: connotation, affectability, evaluativity, expressiveness, imagery, adverbs.